

Magdalena ZDYB*

KAPLICA GROBOWA RODZINY TOLLÓW JAKO PRZYKŁAD PRAWOSŁAWNEGO DZIEDZICTWA W WOJEWÓDZTWIE ŁÓDZKIM

Zarys treści: W granicach współczesnego województwa łódzkiego odnajdujemy ślady wielowyznaniowego społeczeństwa. Łódź określana mianem miasta wielokulturowego jest sztandarowym przykładem współistnienia obok siebie społeczności różniących się wyznaniem. Ludność prawosławna zaczęła napływać na tereny województwa ze względu na rosyjski aparat administracyjny związany z represjami po upadku powstań listopadowego i styczniowego. Odsetek prawosławnych nie był tak wysoki, jak ewangelików, czy ludności żydowskiej, jednak pozostawili oni po sobie widoczne w krajobrazie kulturowym ślady. Dziedzictwo kulturowe w znacznej mierze zachowane zostało w postaci nagrobków, ale również budynków i historii osadniczej. Interesującą pod tym względem miejscowością jest Uniejów. Przeszłość miasta łączy się z rodziną Tollów, pozostawione przez nich dziedzictwo stanowi ważne świadectwo przeszłości.

Celem artykułu jest identyfikacja i inwentaryzacja spuścizny materialnej rodziny Tollów w przestrzeni województwa łódzkiego na przykładzie prawosławnej kaplicy grobowej. W artykule zostaną zasygnalizowane kwestie początków obecności rodziny Tollów w Polsce Środkowej i ich związków z tradycją prawosławną.

Słowa kluczowe: cerkiewka w Uniejowie, cmentarz prawosławny, rodzina Tollów, kaplica grobowa

---

* Magdalena Zdyb, mgr geografii, doktorantka, Uniwersytet Łódzki, Wydział Nauk Geograficznych, Katedra Geografii Politycznej, Historycznej i Studiów Regionalnych, 90-142 Łódź, ul. Kopcińskiego 31, e-mail: pawlikowskamagda@gmail.com.

WPROWADZENIE

Prawosławni na ziemiach polskich pojawili się za czasów misji cyrylo-metodiańskiej, jednakże nie była ona istotna dla chrystianizacji tych ziem¹. Jak podaje A. Rykała², misja Cyryla i Metodego zaznaczyła się na ziemiach ruskich, które to stanowiły fragment Rusi Kijowskiej, a także na terenie Państwa Wielkomorawskiego. Na Morawach stała się istotna dla rozwoju kultury – język i piśmiennictwo. Za sprawą wyniesienia Metodego na biskupa starożytnej diecezji Panonii, Państwo Wielkomorawskie utwierdziło autonomię religijną i zyskało na pozycji politycznej. Należy nadmienić, że państwo morawskie rozszerzając swoje wpływy, objęło zasięgiem fragment ziem obecnych Czech, Słowacji, Węgier, Niemiec, Polski – Małopolska i Śląsk. Tym samym na tereny obecnie położone w granicach Polski wprowadzona została wschodnia wersja chrześcijaństwa. Na ugruntowanie pozycji prawosławia na wschodzie kraju miała wpływ bliskość Rusi Kijowskiej (w ciągu 200 lat na całym terenie Rusi Kijowskiej wprowadzono wschodnią wersję chrześcijaństwa – chrzest w 988 r.). Od XI w. na terytorium państwa polskiego istniało chrześcijaństwo bizantyjskie w wersji staroruskiej, natomiast obrządek metodiański jedynie na południu kraju.

Materialnym przejawem dziedzictwa prawosławnego są zabytki architektury cerkiewnej, mauzolea. Współcześnie chrześcijaństwo prawosławne głównie skupia się na terenach Polski Wschodniej. Jednakże ze względu na sytuację polityczną i pozostawanie pod rosyjskim zwierzchnictwem ślady prawosławia występują także na obszarze Polski Środkowej. Niestety akcja rewindykacji cerkwi, kojarzenie materialnych śladów dziedzictwa prawosławnego z państwem zaborcy, doprowadziło do usunięcia znacznej liczby obiektów.

W Królestwie Polskim, także na terenach obecnego województwa łódzkiego, prawosławie pojawiło się z powodu wprowadzenia rosyjskiej polityki rządowej po upadku powstania listopadowego. Wcześniej na ziemiach Królestwa Kongresowego wznoszono cerkwie, ponieważ tereny przynależały do imperium rosyjskiego³. Na obszarze województwa łódzkiego cerkwie wznoszono dla stacjonujących wojsk, administracji rządowej, nauczycieli i ich rodzin.

Uniejów, współcześnie kojarzony z miejscowością uzdrowiskową w Polsce Środkowej, posiada bogatą historię i cenne z punktu widzenia dziedzictwa kulturowego zabytki. Należy wymienić kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP, zamek (obecnie przeznaczony na cele hotelowe), park przy zamku praw-

¹ K. Badziak, K. Chylak, M. Łapa, *Prawosławie na ziemiach polskich do roku 1914, Łódź wielowyznaniowa. Dzieje wspólnot religijnych do 1914 roku*, Wyd. UŁ, Łódź 2014, s. 253.

² A. Rykała, *Mniejszości religijne w Polsce – geneza, struktury przestrzenne, tło etniczne*, Wyd. UŁ, Łódź 2011, s. 82, 89–91.

³ F. Jurij, *Rozwój struktury organizacyjnej rosyjskiego Kościoła prawosławnego w Królestwie Polskim w latach 1834–1905*, „Res Historica” 2010, 30.

dopodobnie z drugiej połowy XIX w.⁴, dwór przy ul. Kościelniczej, pochodzący z ok. 1845 r.⁵ oraz kaplica grobowa prawosławna (cerkiewka). W artykule szczególna uwaga zostanie zwrócona na cerkiew, stanowiącą jedną z niewielu zachowanych prawosławnych kaplic grobowych na terenie województwa łódzkiego (ryc. 1). Poza Uniejowem można wymienić Jeżów – kaplicę-mauzoleum, powstała w 1884, czy Chróscin – kaplica prawosławna – mauzoleum z końca XIX w.⁶ Warto szczególnie podkreślić znaczenie wyżej wymienionych kaplic grobowych. Zarówno pod względem architektonicznym, a także genezy, stanowią one unikalne dziedzictwo prawosławne na ziemiach województwa łódzkiego. Zostały wzniesione z inicjatywy indywidualnych rodzin i miały stanowić miejsce wiecznego spoczynku⁷. W odległości około 100 km od uniejowskiego mauzoleum położona jest kaplica rodziny Rozwadowskich w Jeżowie, natomiast cerkiew św. Jerzego w Chróscinie leży w oddaleniu około 130 km. Mauzolea w Chróscinie i Jeżowie są oddalone od siebie o około 190 km. Każda w wymienionych cerkiewek jest obiektem wolnostojącym. Pod względem architektonicznym każda z nich składa się z dwóch części – górnej służącej celom sakralnym, w której umieszczony był ołtarz oraz dolnej przeznaczonej na cele grzebalne. Mauzoleum w Jeżowie wzniesione zostało z czerwonej cegły w stylu bizantyjskim. Cerkiew w Chróscinie otrzymała bogate zdobienia freskami, z zewnątrz tynkowana, zwieńczona kopułami.

W trakcie prowadzenia badań wykorzystano metody nawiązujące do geografii historycznej. Wykonano kwerendę bibliograficzną. Ze względu na skromnie zachowany materiał faktograficzny, materiały pochodziły przede wszystkim z lokalnych czasopism: „W Uniejowie. Pismo Towarzystwa Uniejowa” oraz „Biuletyn Uniejowski”. Ponadto, w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Łodzi znajduje się dokumentacja konserwatorska i tzw. „Białe Karty”. Współcześnie prowadzone prace rewitalizacyjne zostały podane do wiadomości publicznej na stronie Biuletynu Informacji Publicznej Urzędu Miasta w Uniejowie. Przeprowadzono również badania terenowe, których efektem jest dokumentacja fotograficzna uzupełniająca treść artykułu.

---

⁴ L. Kucharski, B. Chmielecki, *Dendroflora parku zamkowego w Uniejowie – stan obecny i zmiany*, „Biuletyn Uniejowski” 2014, t. 3, s. 7.

⁵ A. Olszewski, *Karta Ewidencyjna Zabytków Architektury i Budownictwa (tzw. biała karta)*, zbiory Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Łodzi, 1982, nr inw. 117.

⁶ Narodowy Instytut Dziedzictwa: Rejestr zabytków nieruchomości – województwo łódzkie. 31 marca 2017, http://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/rejestr-zabytkow/zestawienia-zabytkow-nieruchomych/stan%20na%2031.03.2017/LDZ-rej.pdf (dostęp: 11.04.2017), s. 74.

⁷ D. Wysocka, *Cerkiew nad Prosną*, „Przegląd Prawosławny” 2005, nr 1, http://www.przegladprawoslawny.pl/articles.php?id_n=784&id=8 (dostęp: 11.04.2017); K. Sokoł, A. Sosna, *Kopuły nad Wisłą. Prawosławne cerkwie w centralnej Polsce w latach 1815–1915*, Wyd. MID „Synergia”, Moskwa 2003, s. 93–94; <http://www.kultura.lodz.pl/poi/3273290> (dostęp: 11.04.2017).

Ryc. 1. Prawosławne kaplice grobowe w granicach obecnego województwa łódzkiego z podziałem na gubernie pod koniec XIX w.

Źródło: opracowanie własne na podstawie M. Koter, S. Liszewski, A. Suliborski, *Łódź i region Polski Środkowej. Podręcznik wiedzy o regionie dla liceów*, Wyd. ŁTN, Łódź 2000, s. 30.

DOBRA UNIEJOWSKIE WE WŁADANIU RODZINY TOLLÓW

Z dziejami Uniejowa związana jest rodzina Tollów. Z kolei przeszłość rodziny ściśle łączy się z Rosją. Tollowie, holenderskiego pochodzenia, osiedlili się w Estonii. Założycielem rodu z tej gałęzi rodziny był Konrad Fryderyk (1745–1821). Miał on jednego syna – Karola Wilhelma, którego nie wykraczając poza tradycje rodzinne ukierunkowano do służby wojskowej (stryj również służył w armii rosyjskiej)⁸. Karl Wilhelm został absolwentem korpusu kadetów w Petersburgu. Za zasługi w trakcie kampanii tureckiej car Mikołaj I nadał mu tytuł hrabiowski. Rosyjski generał Karol Wilhelm Toll wspanił się również podczas powstania listopadowego w bitwie pod Ostrołęką⁹. Był on szefem sztabu feldmarszałka Iwana Dybicza. Po śmierci I. Dybicza, stanął na czele armii do momentu przejścia dowodzenia przez Iwana Fiodorowicza Paskiewicza. Po odejściu z armii rosyjskiej prawdopodobnie otrzymał stanowisko w mini-

⁸ T. Wójcik, *Tollowie*, „W Uniejowie. Pismo Towarzystwa Uniejowa” 2016, nr 67, s. 14.

⁹ W 1847 r. za sprawą samego Mikołaja I został wzniesiony Pomnik bitwy pod Ostrołęką (K. Sokoł, A. Sosna, *Stulecie w kamieniu i metalu. Rosyjskie pomniki w Polsce w latach 1815–1915*, Moskwa 2005).

sterstwie transportu. Jego wierna służba była wynagradzana przez cara. Otrzymał on brylantowy order św. Andreja Pierozwannogo. Kolejno w 1836 r. zamek w Uniejowie i majorat z pięcioma folwarkami (Kościelnic, Ubysław, Wielenin, Orzeszków). Prawdopodobnie na otrzymanej od cara ziemi nigdy nie stanął ze względu na sytuację zdrowotną. Żona Olga von Strandman urodziła Karolowi czterech synów. Najstarszy – Aleksander, zajął dobra uniejowskie¹⁰.

Warto nadmienić, że ojcem chrzestnym Aleksandra – najstarszego syna Tolla, został car Rosji. Z tym zaszczytem łączyło się obowiązkowe przyjęcie prawosławia. W dotychczas ewangelickiej rodzinie pojawiło się inne wyznanie. Właśnie Aleksandrowi zawdzięcza się wzniesienie rodzinnej kaplicy określanej mianem uniejowskiej cerkiewki¹¹. Majorat w Uniejowie znajdował się we władaniu rodziny do 1921 r.¹²

UNIEJOWSKA CERKIEWKA

Prawosławna kaplica grobowa rodziny Tollów określana jest mianem „Uniejowskiej Cerkiewki”. Za datę powstania podaje się rok 1885, widoczny na elewacji wschodniej cerkiewki (ryc. 2). Usytuowana została w lesie nieopodal obecnej drogi wojewódzkiej nr 473 w miejscowości Orzeszków Kolonia. Cerkiewka jest położona około 200 m od trasy Uniejów–Dąbie, po zachodniej stronie drogi, w odległości 3 km na północ od Uniejowa.

Wybór lokalizacji był związany z funkcjonowaniem na tym terenie w latach 70. XIX w. cmentarzy – katolickiego, a także reliktyw żydowskiego i ewangelicko-augsburskiego¹³. We współczesnej przestrzeni nie zachowały się widoczne ślady po omawianych cmentarzach.

Do kaplicy wiedzie prosta, leśna ścieżka. Budynek jest wolnostojący. Wzorowany na architekturze bizantyjskiej i ruskiej prezentuje styl neobizantyjski. Autor projektu pozostaje nieznany. Cerkiew jest parterowa z głębokim podpiwniczeniem, do którego prowadzą schody zewnętrzne ze znajdującym się w podściem zejściem zamykanym żelazną płytą umieszczoną w poziomie. Właścicielem obiektu jest Urząd Miasta i Gminy Uniejów. Wejście do wnętrza usytuowane jest od wschodu (ryc. 3). Bryła budynku została zwieńczona kopułą z krzy-

¹⁰ T. Wójcik, *Tollowie*, „W Uniejowie. Pismo Towarzystwa Uniejowa” 2016, nr 67, s. 14.

¹¹ G. Chmielewska, *O Sergiuszu Tollu, potomku carskich generalów, który odkrył 279 gatunków motyli*, „Gazeta Pomorska” 2012, <http://www.pomorska.pl/serwisy/album-bydgoski/art/7268274,o-sergiuszu-tollu-potomku-carskich-generalow-ktory-odkryl-279-gatunkow-motyli,id,t.html> (dostęp: 10.04.2017).

¹² K. Sokoł, A. Sosna, *Kopuły nad Wisłą. Prawosławne cerkwie w centralnej Polsce w latach 1815–1915*, Moskwa, 2003, s. 93.

¹³ L. Danilczyk, M. Kasprzyk, S. Sławiński, A. Mamoń, *UNIEJÓW. Cerkiew grobowa rodziny Tollów. Dokumentacja historyczno-konserwatorska z programem prac konserwatorskich*, Załącznik – dokumentacja projektowa, Kraków 2014, s. 14, <http://www.uniejow.bip.net.pl/?a=2119> (dostęp: 10.04.2017).

żem prawosławnym¹⁴. W dokumentacji historyczno-konserwatorskiej czytamy, że „kopuła cerkiewki uniejowskiej należy natomiast zdecydowanie do zachodniej tradycji renesansowej i barokowej, dla której „archetypowym” wzorem jest kopuła rzymskiej bazyliki św. Piotra”¹⁵.

Ryc. 2. Kaplica grobowa – widoczna prawdopodobna data wzniesienia cerkwi 1885
(fot. M. Zdyb, 2017)

Ryc. 3. Cerkiewka – widok od frontu
(fot. M. Zdyb, 2017)

¹⁴ A. Olszewski, *Karta Ewidencyjna Zabytków Architektury i Budownictwa (tzw. biała karta)*, zbiory Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Łodzi, 1982, nr inw. 115.

¹⁵ L. Danilczyk, M. Kasprzyk, S. Sławiński, A. Mamoń, *UNIEJÓW. Cerkiew grobowa rodziny Tolłów. Dokumentacja historyczno-konserwatorska z programem prac konserwatorskich*, Załącznik – dokumentacja projektowa, Kraków, 2014, s. 15, <http://www.uniejow.bip.net.pl/?a=2119> (dostęp: 10.04.2017).

Kaplica grobowa jest usytuowana w środkowej części działki. Została wzniesiona na planie krzyża greckiego, którego wschodnie ramię ograniczono do płytkiego ryzalitu urozmaiconego okapem ze szczytem w postaci trójkąta. Z szerokiego podestu ze schodami przed frontową elewacją można wejść zarówno do części sakralnej kaplicy, jak również do krypty grobowej. Bryła budynku została umieszczona na boniowanym cokole. Elewacja została otynkowana, jej urozmaicenie stanowią profilowane płyliny, pilastry i gzymsy (ryc. 4)¹⁶.

Ryc. 4. Cerkiewka wzniesiona na planie krzyża greckiego
(fot. M. Zdyb. 2017)

Cennym jest artykuł „Cerkiew Tollów” Władysława Szuszkiewicza. Powstał bowiem na podstawie wspomnień własnych autora. Cerkiew znana mu była od najmłodszych lat i wzbudzała ciekawość. Stanowiła miejsce częstych odwiedzin w trakcie spacerów. Jednak wnętrze zamkniętej kaplicy oglądał jedynie przez dziurkę od klucza. Oczom dziecka ukazywał się „biały ołtarz i stojące na nim lichterze oraz wiszący obraz”. Informacje te potwierdzają, że górna część kaplicy była wykorzystywana do celów sakralnych, z kolei piwnica służyła za kryptę grobową¹⁷.

W artykule „Grobowiec rodziny Tollów” Filipa Tomaszewskiego¹⁸, zostały zestawione informacje z kilku źródeł świadczące o przestrzeni okalającej cerkiew. Czytamy, że wokół kaplicy znajdują się cztery dęby i dalej mający pół wieku las sosnowy¹⁹. Natomiast grunty, na których znajduje się cerkiew są

¹⁶ Projekt budowlany remontu cerkwi – kaplicy grobowej. ARCHITEKTURA, Załącznik – dokumentacja projektowa, <http://www.uniejow.bip.net.pl/?a=2119> (dostęp: 12.04.2017).

¹⁷ W. Szuszkiewicz, *Ze wspomnień. Cerkiew Tollów*, „W Uniejowie. Pismo Towarzystwa Uniejowa” 2013, nr 55, s. 22.

¹⁸ F. Tomaszewski, *Grobowiec rodziny Tollów*, „W Uniejowie. Pismo Towarzystwa Uniejowa” 2002, nr 12, s. 11.

¹⁹ D. Lewandowska, *Grobowiec rodziny Tollów*, „Wędrownik” 2002, nr 1, PTTK.

własnością lasów państwowych Nadleśnictwa Turek (obręb Linne, leśnictwo Uniejów, oddz. 270 g). Prowadząca do niej droga wiedzie przez lasy prywatne. W monografii miasta Uniejów²⁰ pojawia się przypuszczenie, że budynek wzniesiono na gruntach rolnych. W kolejnych latach miał zostać posadzony las. Mapy Nadleśnictwa Dobra pochodzące z 1946 r. prezentują 65-letni las sosnowy o zarzewieniu 0,7 (zarzewienie świadczący o bliskim rozmieszczeniu drzewostanu, którego korony nie stykają się ze sobą). Na podstawie tych informacji można przypuszczać, że las porasta teren od około 1880 r., nie wiadomo dokładnie, jak teren wyglądał wcześniej. Odnowienie drzewostanu nastąpiło w 1952 r. (las wyrąbano rębnią zupełną), po przejściu terenu przez Nadleśnictwo Uniejów.

Cerkiew została wpisana do rejestru zabytków dnia 26.06.1987, otrzymując nr rej.: 397/139²¹. Renowacja kaplicy miała miejsce w latach 1988–90, dzięki zaangażowaniu konserwatora zabytków w Koninie.²² Przez kolejne lata ponownie niszczała, aby obecnie znów doczekać się rewitalizacji.

W Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Łodzi znajduje się jedynie „Kosztorys szacunkowy robót remontowych „Cerkiewka” – Uniejów”. Z kosztorysu wynika, że przeprowadzone prace budowlane uwzględniały skucie tynków zewnętrznych, rozebranie i wykonanie wolnostojących kolumn, a także schodów przed wejściem do cerkwi, uzupełnienie braków w gzymsach. Zgodnie z przedmiarem robót miało zostać skutych 50% tynków (88,4 m²)²³. W Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Poznaniu – delegatura w Koninie znajdują się fotografie sprzed i po remoncie cerkiewki.

W ramach zamówienia publicznego nr 271.9.2014 „Przygotowanie dokumentacji konserwatorsko-projektowej Rewitalizacja cerkwi w Uniejowie – etap I” oraz „Rewitalizacja dworku z terenem przyległym w Uniejowie – etap I”, powstała pełna dokumentacja techniczna uwzględniająca zagadnienia układu historycznego założenia, opracowanie materiałów na temat kaplicy grobowej – przeprowadzenie inwentaryzacji i badań o charakterze architektonicznym, konserwatorskim oraz geotechnicznym²⁴. W Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków w Łodzi znajduje się dokumentacja naukowo historyczna i techniczna udostępniana do informacji publicznej: Uniejów. Cerkiew grobowa rodziny Tolłów. Dokumentacja historyczno-konserwatorska z programem prac konserwatorskich²⁵ oraz Uniejów – Projekt budowlany remontu cerkwi – kaplicy grobowej²⁶.

²⁰ J. Szymczak, *Uniejów: dzieje miasta*, Wyd. Towarzystwo Przyjaciół Uniejowa, Uniejów 1995.

²¹ Narodowy Instytut Dziedzictwa: *Rejestr zabytków nieruchomości – województwo łódzkie. 31 marca 2017*, http://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/rejestr-zabytkow/zestawienia-zabytkow-nieruchomych/stan%20na%2031.03.2017/LDZ-rej.pdf (dostęp: 11.04.2017), s. 74.

²² K. Sokoł, A. Sosna, *Kopuły nad Wisłą. Prawosławne cerkwie w centralnej Polsce w latach 1815–1915*, Moskwa 2003, s. 94.

²³ K. Wizner, *Kosztorys szacunkowy robót remontowych „Cerkiewka” – Uniejów*, zbiory Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Łodzi, 1987, nr inw. 325/1.

²⁴ Pełna dokumentacja zamieszczona na stronie internetowej <http://www.uniejow.bip.net.pl/?a=1402>

²⁵ Nr inw. 1316

²⁶ Nr inw. 325/2

Ponadto projekt uwzględniał przystosowanie cerkwi do przyszłego wykorzystania pod kątem ruchu turystycznego, w tym. m.in. zastosowanie oświetlenia i monitoringu, organizacji zieleni i alej spacerowych, tablic z informacjami na temat cerkwi oraz ścieżkach kierujących do niej z drogi głównej. Zgodnie z planami, obiekt ma służyć celom kulturalnym. Proponuje się wykorzystanie przestrzeni na galerię fotografii, bądź malarstwa współczesnego, wystawy tematycznej związanej z rodziną Tollów. Równocześnie planowano rewitalizację terenu okalającego cerkiew uwzględniając potrzeby ruchu turystycznego, m.in. alei spacerowych i drogi dojazdowej²⁷.

Zgodnie z wykazem dotacji z budżetu Województwa Łódzkiego udzielonych w 2016 roku Gmina Uniejów otrzymała 60 000 zł (wnioskowano o kwotę 80 000 zł) na zadanie „Rewitalizacja cerkwi w Uniejowie – wykonanie nowych posadzek, izolacji poziomej, wykonanie nowego pokrycia dachowego, elementów ślusarskich oraz tynków wewnętrznych ścian i sklepień” (ryc. 5)²⁸.

Ryc. 5. Wnętrze cerkwi po remoncie
(fot. M. Zdyb, 2017)

Przekazana dotacja pochodziła z budżetu Województwa Łódzkiego²⁹. Kubatura rewitalizowanej cerkwi wynosi 327 m³, powierzchnia zabudowy kaplicy 55,62 m², powierzchnia użytkowa kaplicy łącznie z kryptą 38,20 m². W ramach

²⁷ ZP.271.9.2014 – Przygotowanie dokumentacji konserwatorsko-projektowej Rewitalizacja cerkwi w Uniejowie – etap I oraz Rewitalizacja dworku z terenem przyległym w Uniejowie – etap I, <http://www.uniejow.bip.net.pl/?a=1402> (dostęp: 11.04.2017).

²⁸ Wykaz udzielonych w 2016 roku dotacji z budżetu Województwa Łódzkiego na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków województwa łódzkiego, http://lodzkie.pl/files/142/Wykaz_udzielonych_dotacji_2016.pdf (dostęp: 11.04.2017).

²⁹ Budżet Województwa Łódzkiego na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków województwa łódzkiego.

zakresu prac podjęto wykonanie: posadzek (w tym przeciwwodnej posadzki w piwnicy), poziomej izolacji przeciwwilgociowej, elementów ślusarskich (okienek stalowych, stalowej kłapy do krypty, drzwi wejściowych, rekonstrukcja krzyża). Ponadto zdezynfekowano i wypełniono braki w tynkach elewacji wewnętrznej (wcześniej wyczyszczono ze starszych warstw farby)³⁰.

Przy cerkiewce usytuowano dwie tablice z informacjami na jej temat, a także rodziny Tollów³¹. Współcześnie, zarówno krypta, jak i część sakralna cerkwi są puste.

PODSUMOWANIE

Podsumowując, cerkiew w Uniejowie stanowi istotny element dziedzictwa kulturowego nie tylko z perspektywy miejscowości. Przypomina o osadnictwie ludności prawosławnej, związanym z panującą sytuacją polityczną. Nadanie przez cara dóbr ziemskich w Uniejowie za zasługi w służbie wojskowej nie było odosobnionym przypadkiem w województwie łódzkim. W związku z tym artykuł może stanowić element do szerszych rozważań dotyczących własności ziemskich będących w posiadaniu carskich generałów. Zgodnie z planami, cerkiewka w Uniejowie będzie zagospodarowana na cele kulturalne po przeprowadzonej rewitalizacji. Współcześnie uwidacznia się dbałość o historię i zwiększenie świadomości lokalnej. Dzięki temu dąży się do poprawy stanu zachowania obiektów. Cerkiew odzyska swój dawny wizerunek i będzie dalej stanowić o przeszłości,

³⁰ ZP.271.15.2016 Rewitalizacja cerkwi w Uniejowie – wykonanie nowych posadzek, izolacji poziomej, wykonanie nowego pokrycia dachowego, elementów ślusarskich oraz tynków wewnętrznych ścian i sklepień, <http://www.uniejow.bip.net.pl/?a=2119> (dostęp: 10.04.2017).

³¹ Na pierwszej tablicy „Cmentarz prawosławny – cerkiew” czytamy: „W kaplicy pochowano Aleksandra Tolla, jego żonę oraz żonę jego syna Sergiusza”. Druga informuje, że: „Obok Aleksandra, w cerkwi spoczęła jego żona Anna z von Loeben Tollowa, oraz pierwsza żona ich wnuka Sergiusza – Wanda”. Artykuł G. Chmielewskiej, oparty na wywiadzie z Adelajdą Toll – córką Sergiusza, zaświadcza, że pradiadkiem Sergiusza był generał Karol Toll. Sergiusz jest owocem małżeństwa Adelajdy z Sommerów i Aleksandra hr. Tolla (urodzony w Warszawie w 1893). W artykule Tomasza Wójcika zostało przedstawione drzewo genealogiczne rodziny:

- Karol Toll z małżeństwem z Olgą von Strandman miał 4 synów – Aleksandra (chrześniak cara Aleksandra I), Konstantego, Mikołaja, Karola i Wilhelma.
- Aleksander z Anną von Loeben mieli jedynego syna Aleksandra, który w przyszłości pojął za żonę Annę Sommer.

Ta sama nieścisłość pojawia się w tekstach – F. Tomaszewskiego – informacja, jak na pierwszej tablicy („[...]żonę jego syna Sergiusza”), W. Szuszkiewiczza – informacja, jak na drugiej tablicy („[...]pierwsza żona ich wnuka Sergiusza”). Zgodnie z podanymi wyżej źródłami wersja z drugiej tablicy jest zgodna z prawdą. G. Chmielewska, *O Sergiuszu Tollu, potomku carskich generałów, który odkrył 279 gatunków motyli*, „Gazeta Pomorska”, 2012, <http://www.pomorska.pl/serwisy/album-bydgoski/art/7268274,o-sergiuszu-tollu-potomku-carskich-generalow-ktory-odkryl-279-gatunkow-motyli,id,t.html> (dostęp: 10.04.2017); Wójcik, *Tollowie*, „W Uniejowie. Pismo Towarzystwa Uniejowa” 2003, nr 15, s. 4

służąc celom turystycznym i popularyzując wiedzę na temat swych dawnych właścicieli – rodziny Tollów.

Bibliografia

- Badziak K., Chylak K., Łapa M., *Prawosławie na ziemiach polskich do roku 1914*, Łódź wielowyznaniowa. Dzieje wspólnot religijnych do 1914 roku, Wyd. UŁ, Łódź 2014.
- Chmielewska G., *O Sergiuszu Tollu, potomku carskich generałów, który odkrył 279 gatunków motyli*, „Gazeta Pomorska” 2012, <http://www.pomorska.pl/serwisy/album-bydgoski/art/7268274,o-sergiuszu-tollu-potomku-carskich-generalow-ktory-odkryl-279-gatunkow-motyli,id,t.html> (dostęp: 15.04.2017).
- Ciekliński Z., *Gotycki zamek w Uniejowie*, http://ziemia.pttk.pl/Ziemia/Artykul_1969_016.pdf; (dostęp: 15.04.2017).
- Ciołek G., *Ogrody polskie*, t. 1, *Przemiany treści i formy*. Warszawa: Budownictwo i Architektura, Warszawa 1954.
- Danilczyk L., Kasprzyk M., Sławiński S., Mamoń A., *UNIEJÓW. Cerkiew grobowa rodziny Tollów. Dokumentacja historyczno-konserwatorska z programem prac konserwatorskich*, Załącznik – dokumentacja projektowa, Kraków 2014, <http://www.uniejow.bip.net.pl/?a=2119> (dostęp: 10.04.2017).
- Jurij F., *Rozwój struktury organizacyjnej rosyjskiego Kościoła prawosławnego w Królestwie Polskim w latach 1834–1905*, „Res Historica” 2010, 30.
- Koter M., Liszewski A., Sulibrski A., *Łódź i region Polski Środkowej. Podręcznik wiedzy o regionie dla liceów*, Wyd. ŁTN, Łódź 2000.
- Kucharski L., Chmielecki B., *Dendroflora parku zamkowego w Uniejowie – stan obecny i zmiany*, „Biuletyn Uniejowski” 2014, t. 3.
- Lewandowska D., *Grobowiec rodziny Tollów*, „Wędrownik” 2002, nr 1.
- Myszkorowska-Olczyk G., *Zespoły folwarczne na terenie gminy Uniejów*, „Biuletyn Uniejowski” 2013, t. 2.
- Narodowy Instytut Dziedzictwa: Rejestr zabytków nieruchomych – województwo łódzkie. 31 marca 2017, http://www.nid.pl/pl/Informacje_ogolne/Zabytki_w_Polsce/rejestr-zabytkow/zestawienia-zabytkow-nieruchomych/stan%20na%2031.03.2017/LDZ-rej.pdf (dostęp: 11.04.2017).
- Olszewski A., *Karta Ewidencyjna Zabytków Architektury i Budownictwa (tzw. biała karta)*, zbiory Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Łodzi, 1982, nr inw. 115.
- Olszewski A., *Karta Ewidencyjna Zabytków Architektury i Budownictwa (tzw. biała karta)*, zbiory Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Łodzi, 1982, nr inw. 116.
- Olszewski A., *Karta Ewidencyjna Zabytków Architektury i Budownictwa (tzw. biała karta)*, zbiory Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Łodzi, 1982, nr inw. 117.
- Piotrowska-Nosek K., *Park zamkowy w Uniejowie – zarys koncepcji rewitalizacji*, [w:] *Monument. Studia i materiały Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków*, Warszawa 2004.
- Projekt budowlany remontu cerkwi – kaplicy grobowej. ARCHITEKTURA*, Załącznik – dokumentacja projektowa, <http://www.uniejow.bip.net.pl/?a=2119> (dostęp: 12.04.2017).
- Rykała A., *Mniejszości religijne w Polsce – geneza, struktury przestrzenne, tło etniczne*, Wyd. UŁ, Łódź 2011.

- Sokoł K., Sosna A., *Kopuły nad Wisłą. Prawosławne cerkwie w centralnej Polsce w latach 1815–1915*, Wyd. MID „Synergia”, Moskwa 2003.
- Sokoł K., Sosna A., *Stulecie w kamieniu i metalu. Rosyjskie pomniki w Polsce w latach 1815–1915*, Wyd. MID „Synergia”, Moskwa 2005.
- Szuskiewicz W., *Ze wspomnień. Cerkiew Tollów*, „W Uniejowie. Pismo Towarzystwa Uniejowa”, Uniejów 2013, nr 55.
- Szymczak J., *Uniejów: dzieje miasta*, Wyd. Towarzystwo Przyjaciół Uniejowa, Uniejów 1995.
- Tomaszewski F., *Grobowiec rodziny Tollów*, „W Uniejowie. Pismo Towarzystwa Uniejowa” 2002, nr 12.
- Wizner K., *Kosztyorys szacunkowy robót remontowych „Cerkiewka” – Uniejów*, zbiory Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Łodzi, 1987, nr inw. 325/1.
- Wójcik T., *Tollowie*, „W Uniejowie. Pismo Towarzystwa Uniejowa” 2003, nr 15.
- Wójcik T., *Tollowie*, „W Uniejowie. Pismo Towarzystwa Uniejowa” 2016, nr 67.
- Wykaz udzielonych w 2016 roku dotacji z budżetu Województwa Łódzkiego na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków województwa łódzkiego, http://lodzkie.pl/files/142/Wykaz_udzielonych_dotacji_2016.pdf (dostęp: 11.04.2017).
- Wysocka D., *Cerkiew nad Prosną*, „Przegląd Prawosławny” 2005, nr 1, http://www.przegladprawoslawny.pl/articles.php?id_n=784&id=8 (dostęp: 11.04.2017).
- ZP.271.15.2016 Rewitalizacja cerkwi w Uniejowie – wykonanie nowych posadzek, izolacji poziomej, wykonanie nowego pokrycia dachowego, elementów ślusarskich oraz tynków wewnętrznych ścian i sklepień, <http://www.uniejow.bip.net.pl/?a=2119> (dostęp: 10.04.2017).
- ZP.271.9.2014 – Przygotowanie dokumentacji konserwatorsko-projektowej Rewitalizacja cerkwi w Uniejowie – etap I oraz Rewitalizacja dworku z terenem przyległym w Uniejowie – etap I, <http://www.uniejow.bip.net.pl/?a=1402> (dostęp: 11.04.2017).
- <http://www.kultura.lodz.pl/pl/poi/3273290> (dostęp: 11.04.2017).

[Artykuł wpłynął: maj 2017, akceptacja: czerwiec 2017]

THE BURIAL CHAPEL OF THE TOLL FAMILY AS AN EXAMPLE OF ORTHODOX HERITAGE IN LODZ VOIVODSHIP

Summary

Within the borders of the modern Lodz voivodship we can find traces of multi-religious society. Lodz, which is described as a multicultural city, is the best example of coexisting communities which differ in their religious beliefs. Orthodox Christians began to arrive in the Lodz voivodship territory due to the Russian administrative system. The percentage of the Orthodox Christians was not as prominent as the Evangelicals or the Jewish population, however, certain remnants of their presence are still noticeable in the cultural landscape. Their cultural heritage is largely preserved in the form of tombstones but also buildings and history of settlement. The city of Uniejów plays a prominent part when it comes to the history of settlement. The history of the city is connected to the Toll family because of their legacy which is an important testimony of the past.

Keywords: small Orthodox church in Uniejów, Orthodox cemetery, the Toll family, burial chapel